

GRADIŠĆE I JEZIK GRADIŠĆANSKIH HRVATA

1.1. Uvod

Naziv Gradišće nastao je na prijedlog Mate Meršića Miloradića (1850–1928) kao hrvatski prijevod imenice Burgenland. Otada u literaturi, a potom i u svakidašnji govor, ulazi etnonim gradišćanski Hrvati, koji se odnosi na pripadnike ove narodne zajednice.

Pripadnici hrvatske narodne manjine koji danas žive na prostoru Gradišća potomci su znatno veće skupine Hrvata koja je u svoju današnju postojbinu doselila diljem kao svojevrsna gospodarska emigracija, a diljem sklanjajući se pred osmanskih osvajanja hrvatskih krajeva. Oni danas čine ogledan primjer etničke enklave u dijaspori i ostatak su hrvatske dijaspore nastale tijekom 16. stoljeća.

Od trenutka doseljenja u novu domovinu pojavljuje se i ono što prepoznajemo kao kulturni identitet gradišćanskohrvatske zajednice. Njegovi su korjени usko povezani sa pojmom etničkoga identiteta. Živeći u jednom višenacionalnom i višejezičnom društvu, na području gdje se prožimaju slavenska, germanska i ugrofinska kultura, gradišćanski su Hrvati s vremenom uspjeli razviti vlastite društvene obrasce.

1.2. Prostorno određenje

Etnička i kulturna šarolikost koja postoji na tlu današnjeg Gradišća (Austrija, Mađarska, Slovačka) mnogo je veća negoli u drugim dijelovima ove podunavske zemlje. U tom dijelu Srednje Europe već stoljećima žive ljudi koji govore mađarski, njemački i hrvatski. Zbir lokalnih identiteta stvara jezični i kulturni pluralitet tradicija koje se međusobno ukrštaju. Gradišćanski su Hrvati, sa svojim grupnim identitetom i vlastitom samosviješću, sustavni dio tog živahnog narodnosnog, jezičkog i kulturnog mozaika.

Današnji je prostor Gradišća smješten na uskom graničnom pojasu u zoni alpskoga i panonskoga kultunoga kruga, između europskoga Zapada i Istoka. Na ovom su prostoru dominantnu ulogu imali pripadnici mađarskoga plemstva (Nádasdy, Erdődy, Batthyány, Esteházy i dr.), čija se gospodarska moć temeljila na razvijenoj latifundiji panonskoga tipa. Upravo su oni, želeći potaknuti daljni napredak svojih opustošenih gospoštija, tijekom šesnaestoga stoljeća pokrenuli naseljavanje gradišćanskih Hrvata na velikom području tadašnje Zapadne Ugarske. Najveći dio iseljenika činilo je stanovništvo opustošenih i zauzetih područja Like, Krbave, zapadne Bosne, donjeg toka Une i Kupe, Gorskog kotara i Slavonije. U zapadnoj Ugarskoj najgušće naseljavaju krajeve oko

središta Güssing, Rechnitz i Schleining, na sjeverozapadu Šopronjsku županiju, u srednjem Gradišću vlastelinstvo Željezno, zatim prostor Šopronske gore do Dunava i Bratislave, u Donjoj Austriji, nastaju skupine hrvatskih sela na istočnom rubu Beča i između rijeke Leithe i Dunava. Prostor Moravske i Slovačke naseljavaju hrvatski plemići kojima time kralj nadoknađuje izgubljene posjede i utvrde. Prognanici su ubrzo gotovo u potpunosti organizirali uvjete za nov život. Tome je pridonijela činjenica što su u izbjeglištvo odlazile cijele seoske, pa i regionalne zajednice, a to znači seljaci, sitno i srednje plemstvo, svećenici, trgovci, obrtnici i dr. Ovako strukturirane zajednice mogle su nastaviti život u novoj sredini oslanjajući se na materinski govor, tradiciju i vjeru.

Prema procjenama, gradišćanskih Hrvata ima oko 60.000. Tijekom pet stoljeća svoje povijesti stvorili su vlastitu kulturnu baštinu, pismenost, književnost, školstvo, znanost, vlastiti književni jezik i osjećaj etničkog samoprepoznavanja.

2.1. Jezik gradišćanskih Hrvata

Jezični je kriterij izuzetno važan čimbenik u određivanju lokalnog identiteta među gradišćanskim Hrvatima. Najprošireniji dijalekt među hrvatskim doseljenicima bio je čakavski. Njime su govorili svi Hrvati nastanjeni u Donjoj Austriji, Moravskoj i Slovačkoj, Hrvati na *Hati*, *Poljanci* i *Dolinji* ili *Prekoni*, te stanovnici sela na austrijsko – mađarskoj granici sve do Kisega (Kőszeg), tj. najviše je čakavaca, ali ima i štokavaca i nešto kajkavaca. Opozicija između gradišćanskog sjevera i juga, odnosno, čakavske većine i štokavsko – kajkavske manjine naročito je jasno izražena od sredine 19. stoljeća, kada započinje polemika oko stvaranja jedinstvenoga gradišćanskohrvatskog književnojezičkog standarda. Krajnji rezultat ove polarizacije je postupno prevladavanje većinske, sjeveročakavske opcije koja postaje temeljem buduće norme. Da je upravo sjeveročakavski postao nadmoćnim mora se pripisati prije svega baroknoj obnovi vjerskoga života nakon pobjede protureformacije i kasnijim izdanjima objavljivanim s malim ili nikakvim izmjenama.

Tako je bilo prirodno da su se i svećenici i školski učitelji nehotice prilagodili toj tradiciji. Pisana djelatnost gradišćanskih Hrvata započinje u 18. stoljeću. Uobičajeno se razlikuju dvije vrste djela: *vjerska* (molitvenici, pjesmarice, katekizmi, životi svetaca) i *svjetovna* (čitanke, kalendari, slovnice, književna djela). Književnu pisanu djelatnost gradišćanskih Hrvata u 18. i 19. stoljeća vrlo je iscrpno opisao mađarski slavist László Hadrovics u dijelu «Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert» (Budimpešta, 1974), dok je leksik te starije književnosti obrađen u djelu «Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen»

(Budimpešta; Eisenstadt, 1996) također mađarskog slavista Istvána Nyomárkaya.

Krajem 19. stoljeća gradišćanskohrvatski književni jezik bio je toliko formiran da je do određene razine mogao zadovoljiti potrebe društva. No činjenica je da je manjkalo jezičko blago visoke duhovne kulture i specijaliziranih znanosti što je bilo potpuno razumljivo. Veze s Hrvatskom bile su sporadične i nisu bile dostatne za preuzimanje novoformiranog hrvatskog književnog jezika. Sve su te društvene, političke i kulturne činjenice određivale daljnji razvojni put gradišćanskohrvatskog književnog jezika.

Hrvatski jezik kao medij svakodnevne komunikacije i etničke identifikacije bijaše ujedno jezikom pisane riječi, crkve i obitelji. Prema tome glavni posrednik hrvatske kulture sve do današnjih dana bila je obitelj u kojoj dominiraju konzervativni odgoj i svjetonazor. Duboka pobožnost i vjerska privrženost katoličkom sjetonazoru kao osnovnom pokretaču narodnoga života gradišćanskih Hrvata upućuje na kolektivne sklonosti zajednice koja nosi sve odlike religijskog društva. Oni su izgrađivali svoju pobožnost tijekom dugih i mučnih stoljeća, ispunjenih neizrecivim patnjama i oskudicama, prepoznajući u vjeri svoju drugu, duhovnu domovinu. Brojni zavjetni križevi i kapelice podignute na svakom seoskom križanju, na početku i na kraju naselja, na brežuljcima, u polju ili osami ispod kakva visoka stabla znamenja su duboke i čiste vjere, jednostavni su simboli pučke pobožnosti. Natpisi na njima su na različitim jezicima. Hrvatski se pojavljuje tek od baroknoga vremena, kada među klesarskim majstorima pronalazimo prve Hrvate koji su članovi ceha u Sv. Margareti (St. Margariten) u sjevernom Gradišću. Najveći broj posvetnih natpisa potječe iz devetnaestoga i početka dvadesetoga stoljeća i potvrđuju činjenicu o postojanju jednog čvrstog i usklađenog religioznog jezika na tom području.

2.2. Zajednički književni jezik gradišćanskih Hrvata

Jezik kao i kultura gradišćanskih Hrvata je podložna neprestanim promjenama i postupnim preoblikama. Sudbinski je uvjetovana pograničnim prostorom gdje opstanak hrvatske narodne grupe neprestano dolazi u pitanje. U okruženju dvaju velikih naroda kao što su Mađari i Nijemci bilo je gotovo nemoguće održati izvorni jezik i kulturnu tradiciju. Utapanje u većinskome moru teklo je stotinama godina, postojano i tiho, asimilirajući prvo pojedince i obitelji, a zatim čitava sela. Napuštajući svoj jezik i kulturu Hrvati su se u velikom broju pretapali u mađarski, njemački ili slovački etnikum. Nekadašnja hrvatska sela su pomalo, korak za korak, nestajala i gubila obilježja stare narodne kulture.

Odnarođivanje bi katkad poprimilo takve razmjere da više nije bilo sporno hoće li ono potpuno izumrijeti u dva ili tri decenija.

Premda je izumiranje hrvatstva ona bolna tema o kojoj se možda najviše govorilo i pisalo među gradišćanskim Hrvatima, posmrtno zvono ni do danas nije utihnulo. Paradoks leži u tome što se gradišćansko-hrvatska kultura i jezik, unatoč svim nepovoljnim okolnostima, uspijevala održati i prilagođavati promjenama. Poznato je da se ni jedna kultura, pa prema tome ni gradišćansko-hrvatska, nije mogla niti se može razvijati odvojeno od šire društvene zajednice. Od vremena svog doseljenja Hrvati postaju dijelom zapadnougarskog jezičnog, narodnog i društvenog konglomerata. Stalni je dodir među različitim etničkim skupinama stvorio zanimljivu simbiozu u kojoj se miješaju tradicije starog svijeta Panonije i modernog zapadnoeuropskog.

Nakon I svjetskog rata, odvajanjem zapadnih dijelova Mađarske, dolazi pod Austriju veći dio gradišćanskih Hrvata. Nastala je nova situacija koja je stvarala nove poteškoće u jezičnom razvoju. Veći je dio Hrvata doduše došao pod Austriju, ali njihovi kulturni centri ostali su na području Mađarske: obje biskupije Đura (Győr) i Sambotel (Szombathely) sa svojim sjemeništima, poznata izdavačka mjesta kao Šopron, Kiseg (Kőszeg), Đura, Ugarski Stari Grad (Mosonmagyaróvár). Poslije nazadovanja zbog novog političkog uređenja, obnova je od tada imala svoj novi poticaj u Beču, a to je značilo i potpunu novu orijentaciju u pitanju gradišćansko-hrvatskoga književnog jezika. To razdoblje seže sve do naših dana. Oko pitanja zajedničkoga hrvatskoga gradišćanskoga jezika su se iskristalizirala dva stajališta: dok su jedni zagovarali preuzimanje hrvatskoga standardnoga jezika, drugi su zagovarali oblikovanje posebnoga, gradišćansko-hrvatskoga jezika. To je pitanje u dva navrata dospjelo u poseban sociolingvistički kontekst. Prvi put nakon 1918–1925. kad su gradišćanski Hrvati podijeljeni u tri države Austriju, Mađarsku i Čehoslovačku i praktički se otada zovu danas uobičajenim imenom jer je tada osnovana savezna zemlja Burgenland. Drugi put nakon 1945. kad je znatan dio gradišćanskih Hrvata ostao iza «željeznoga zastora», zbog čega je bila vrlo otežana, pa i posve onemogućena komunikacija između dvaju dijelova tako raspolučene zajednice. Otkako je prevladalo stajalište da treba oblikovati poseban gradišćansko-hrvatski književni jezik, tim se jezikom služe gradišćanski Hrvati u književnosti i novinstvu, a od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća i u svome manjinskome školstvu u Austriji, a od 1990. uveden je i na području mađarskoga Gradišća.

Suvremeni književni jezik gradišćanskih Hrvata ima polazište i uporište u čakavskoj govornoj osnovici, ali sa znatnim inojezičkim utjecajima,

Славянский вестник. Вып. 2. М.: МАКС Пресс, 2004. 608 с.

posebice s njemačkim i mađarskim (ponešto i slovačkim), i to ne samo u rječniku nego i u sintaksi, morfologiji i fonetici. Sve je zapaženije nastojanje da se u pojedinim osobinama prilagođuje hrvatskom književnom jeziku, pogotovu s gledišta svoje raznolike funkcionalnosti. Na taj način gradišćanskohrvatski književnojezički izraz istodobno funkcionira i kao samostalan hrvatski mikrojezik (za gradišćanske Hrvate) i kao svojevrsan varijetet (pretežno čakavski) hrvatskog književnog jezika u Hrvatskoj. Postupno približavanje hrvatskom književnom jeziku, i crpljenje iz njega uz zadržavanje tipičnih gradišćanskohrvatskih jezičkih posebnosti, postaje sve više zajedničko sredstvo javne usmene komunikacije tj. ustaljuje se kao standardni jezik i u pismenom i u usmenom priopćavanju.

Hrvati Gradišćanci upravo u svojoj jezičkoj i kulturnoj posebnosti, nastaloj na opisani način, gledaju svoj zalog i svoje današnje i svoje sutrašnje opstojnosti kao nacionalne manjine u germanskom, mađarskom i donekle slovačkom moru.

Postojanje gradišćanskohrvatskoga jezika nije dakle samo u funkciji golog vegetiranja narodne manjine nego jednako u funkciji njezinog duhovnog i kulturnog rasta.

Literatura

Hadrovics L. Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Budimpešta, 1974.

Njomárkaya I. Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen. Budimpešta; Eisenstadt, 1996.